

Irvin Lukežić – Šime Demo

O NADVOJVODI PALATINU JOSIPU I POSVEĆENOJ MU RIJEČKOJ ODI

dr. sc. Irvin Lukežić, Filozofski fakultet, Rijeka –
Šime Demo, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, pregledni članak

UDK 821.24+14=163.42
929.52 Habsburg
94(497.5:436)“1801“

U članku se govori o dosad nepoznatom anonimnom rukopisu latinske ode austrijskom nadvojvodi i ugarskom palatinu Josipu, pohranjenom u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, objavljenom u Rijeci 1801. godine, nakladom tadašnje gubernijalne tiskare obitelji udovice Rosine Karletzky. Budući da je riječ o tekstu koji nastaje u prigodi dolaska visokoga državnoga dužnosnika i člana austrijske vladajuće dinastije Habsburg u Rijeku, prvo se nastojala razjasniti nadvojvodina povijesna uloga. Potom su sagledane opće političke prilike u okviru kojih je pjesma nastala. Nakon toga reproducirana je oda u latinskome izvorniku i hrvatskom prijevodu, uz odgovarajuću analizu. Na kraju se govori o posljedicama koje je oda imala u svoje vrijeme.

Ključne riječi: *alkejska strofa, Rijeka, nadvojvoda palatin Josip, Habsburgovci*

1. Uvod

U bogatoj rukopisnoj građi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pohranjen je dosad nepoznati anonimni rukopis latinske ode austrijskom nadvojvodi i ugarskom palatinu Josipu, objavljen u Rijeci 1801. godine, nakladom tadašnje gubernijalne tiskare obitelji udovice Rosine Karletzky.¹ Budući da je riječ o tekstu koji nastaje u prigodi dolaska visokoga državnoga dužnosnika i člana austrijske vladajuće dinastije Habsburg u Rijeku, potrebno je prije svega rasvijetliti njegovu osobnost,

¹ *Ode Serenissimi Josephi Archi-Ducis Austriae Inclty Hungaria Regni Palatini Adventui Dicata Á Civitate Fluminensi Mense sextili MDCCCI.* Typis Rosinae Karletzky Viduae. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu rukopis je zaveden pod signaturom R 6901. Moguće je da je rukopis ode učinjen kao prijepis prethodno objavljena letka u spomenutoj riječkoj tiskari. Postojanje izvornoga otisnutoga teksta letka, nažalost, nije nam bilo moguće utvrditi, pa nije isključeno da je postojeći rukopis arhetip.

životni put i javno djelovanje, kako bi se razjasnila nadvojvodina povijesna uloga, te odnos prema Rijeci. Potom se govori o općim političkim prilikama, te kulturnom i društvenom ozračju u okviru kojega pjesma nastaje. Nakon toga donosi se oda u latinskome izvorniku i hrvatskom prijevodu², uz odgovarajući komentar i analizu. Slijedi epilog i zaključak.

2. Nadvojvoda palatin Josip

Austrijski nadvojvoda i ugarski palatin Josip Antun Ivan (Krstitelj) potjecao je iz vrlo stare aristokratske obitelji koja se svojim genealoškim ograncima povezala s brojnim europskim vladarskim kućama. Rodio se u Firenzi 9. svibnja 1776. godine kao carski i kraljevski princ, potomak toskanskog odvjetka vladarske kuće Habsburg-Lothringen, sin cara Leopolda II. i španjolske princeze Marije Luise Burbonske, mlađi brat kasnijega austrijskoga suverena Franje I. Odrastao je u mnogočlanoj obitelji, kao jedno od šesnaestero djece. Majka mu *Maria Luísa de España* bijaše kći španjolskoga kralja Carlosa III. i Marije-Amelije od Saksonije. Njegova baka Marija Terezija bila je uspostavila pravo nasljedstva u velikom vojvodstvu Toskani za svog sina, a Josipova oca Leopolda, koji nakon smrti Josipa II. 1790. godine nasljeđuje austrijsko prijestolje. Pod njegovom su kratkotrajnom dvogodišnjom vladavinom bili započeti nemiri uzrokovani izbijanjem Francuske revolucije. Ugarska, isključivo aristokratska, bijaše prema revoluciji neprijateljski raspoložena i otvoreno se povezala s carem, te mu ostala vjerna kroz čitavo vrijeme sukoba između Austrije i Francuske.³

Nadvojvodin otac Leopold II. Habsburg, rimsko-njemački car, hrvatsko-ugarski kralj, prijašnji veliki vojvoda Toskane, istakao se kao sposoban vladar. Sklon idejama prosvjetiteljstva i racionalizma, nastojao je stišati nezadovoljstvo koje su u Hrvata i Mađara izazvale reforme i apsolutistička politika Josipa II. Na saboru u Budimu 1790. obvezao se da će priznati Ugarsku i Hrvatsku kao nezavisnu državu, te da ni on ni njegovi nasljednici neće vladati dvorskim naredbama ili patentima. Uspostavljeno je ponovno Ugarsko kraljevsko vijeće, postavljen palatin, a kao službeni jezik uveden je mađarski, dok se latinski zadržao samo u ugarskim oblastima.⁴

² Odu je preveo Šime Demo.

³ J. Neustädter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*, sv. I., ŠK, Zagreb 1994, str. 27.

⁴ Isto, str. 414. Palatin (palatinus) bio je u Ugarskoj najviši dvorski službenik, predstavnik ugarske državnosti u Habsburškoj monarhiji, redovito član dinastije (jedan od nadvojvoda). U najstarije je vrijeme upravljao kraljevskim Dvorom, a poslije je postao kraljev zamjenik (osobito u službi dvorskog suca) i čuvar njegova pečata. P. je vladao za inter-regnuma, regent je za maloljetnog kralja, vrhovni je sudac i zapovjednik vojske, a za izbivanja kralja iz zemlje njegov je zamjenik. On je ujedno posrednik u sporovima između kralja i Ugarskog sabora. P. vlast nije se izravno protezala na Hrvatsku, jer je u Hrvatskoj ban imao gotovo istu vlast kao i palatin u Ugarskoj. Predsjednik je Gornje kuće na Ugarsko-hrvatskom saboru. M. Vrhovac, *Dnevnik (Diarium)*, sv. 1, 1809-1809, KS/SNL, FF Zagreb 1987, str. 748.

Kao šesnaestogodišnji mladić nadvojvoda iznenada ostaje bez oca koji umire pod nerazjašnjenim okolnostima. Car Leopold II. umro je 1. ožujka 1792. a otrovaše ga, navodno, slobodni zidari u Beču, gotovo istodobno kad je mason Anckarström nožem usmrtio kralja Gustava III. u Stockholmu.⁵ U lipnju iste godine Josipov stariji brat Franjo okrunjen je u Budimu za mađarskoga kralja. U to vrijeme nadvojvodin drugi brat Aleksandar Leopold (Sándor Lipót) obnašao je čast ugarskoga palatina.⁶ Znamenita jakobinska urota opata Ignaca Martinovića nastojala je ostvariti neovisnost Kraljevine Ugarske, pozivajući na prijestolje upravo palatina Aleksandra Leopolda. No, i njega će pratiti neka zloslutna sudbina. Palatin iznenada umre 10. srpnja 1795. godine u Laxenburgu, nakon dva dana teških muka. U službenom izvještaju o toj neobičnoj i preuranjenoj smrti pisalo je da se opekao pripremajući vatromet u svojoj sobi. Imao je tada samo dvadeset i tri godine. Njegova nenadana smrt odjeknula je kao velika senzacija u Ugarskoj, gdje je bio veoma omiljen.⁷

Od rane mladosti nadvojvoda Josip bio se posvetio vojničkoj karijeri, dostigavši visoki austrijski čin generalfeldmaršala (*k.k. Generalfeldmarschall*) i postavši vlasnikom nekoliko regimenti. Pripadala mu je, pored ostalih, carska i kraljevska husarska regimenta br. 12., utemeljena 1800. na jazigo-kumanskom području Ugarske.⁸

Nakon bratove smrti nadvojvoda Josip je, pomalo neočekivano, dobio priliku da postane ugarskim regentom i potom naslijedi palatinsku čast. Na prijedlog svoga brata cara Franje I. 20. rujna 1795. imenovan je regentom Mađarske i otada se nastanio u Budimu. Mladi devetnaestogodišnji nadvojvoda, koji se odmah posvetio učenju mađarskog jezika, brzo je postao omiljenom osobom u Mađarskoj. Stoga je već iduće 1796. godine na mađarskom državnom saboru u Požunu jednoglasno izabran za ugarskog palatina, te dobio opširne upute od kralja o svojoj službi koju će obnašati više od pedeset godina.⁹ Imao je ulogu posrednika između Ugarske i cara, tražeći očuvanje posebnog državnog ugarskog ustava (financijska i vojna sredstva) tijekom francuskih ratova u zajedničkoj državi.¹⁰ Novoga su palatina Mađari, u skladu sa svojom tradicijom, nazivali *József nádor*.

Prema mišljenju Josipa Neustädtera, "nadvojvoda palatin Josip stekao je veliku popularnost među članovima kraljevske stranke, a čak i među članovima oporbe svojom spretnošću i parlamentarnim taktom koji je pokazao na prvom saboru u Ugarskoj, nakon mira sklopljenog u Lunevilleu; samoljublje ga je odmah natjeralo da povjeruje kako mu više nije potrebna tajna suradnja carskog dvora za svladavanje

⁵ J. Neustädter, nav. dj. str. 28.

⁶ Leopoldov sin Aleksandar Leopold (1772.-1795.) bio je na toj dužnosti od 1790. do 1795. godine.

⁷ J. Neustädter, nav. dj., str. 29.

⁸ *Das Husarenregiment Albert Eduard, Prinz von Wales (1888) Nr 12.* www.kuk-wehrmacht.de/regiment/husaren

⁹ József nádor. *A Wikipédiából, a szabad lexikonból.* www.hu.wikipedia

¹⁰ *Oesterreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950, III. Band, Graz-Köln str. 134.*

nemira usijanih glava na saboru u Ugarskoj. Car Franjo bio je zbog toga prilično zadovoljan. Taj žalosni sustav trajao je gotovo 30 godina, i samo je povećao broj oporbenjaka, jer je to bio najkraći put da se čovjek obogati te istodobno stekne slavu. Premda je povećavao popularnost palatina na štetu kraljevskog autoriteta, taj je sustav imao još jedan golemi nedostatak: otimao je donjem domu najbolje govornike (...) Nadvojvoda palatin Ugarske uvjerio se kasnije ili prekasno u mane svog sustava, ali, da ne bi izgubio popularnost, radije je zatvarao oči pred mnogim smionim provokativnim pothvatima oporbe i često trpio poniženja i tugu.”¹¹

Nakon neuspjeha bitke kod Györa (14. 6. 1809.) razdijelio se sa svojim bratom Ivanom. U skladu s mišljenjem svoga brata nadvojvode Rajnera, nakon poraza kod Asperna zalagao se za izdvajanje Ugarske. Za ratova protiv Francuza 1805/09. kao visoki vojni dužnosnik na čelu je pučkog ustanka (insurekcije). Radi svoje proruske orijentacije u vanjskoj politici protivio se svemoćnom knezu Metternichu.

Nadvojvoda palatin Josip ženio se triput, birajući supruge iz znamenitih europskih aristokratskih obitelji. Prva njegova supruga, velika vojvotkinja Aleksandrina Pavlova, (1783.-1801.), s kojom se oženio 1799. godine, bila je kći ruskog cara Pavla Romanova i Sofije Doroteje od Würtemberga, unuka carice Katarine Velike. Nakon njene prerane smrti, 1815. oženio se u Schaumburgu princezom Herminom (1797.-1817.), kćerkom vojvode Viktora Karla Fridriha II. od Anhalt-Bernburg-Schaumburg-Hoym, koja također umire nakon samo dvije godine nakon vjenčanja, od posljedica teška poroda. Iz toga su braka potekli blizanci Hermina Amalija Marija, koja umire kao redovnica u Pragu, i Stjepan Franjo Viktor, koji nasljeđuje čast ugarskoga palatina. Pod pokroviteljstvom njegove druge supruge nadvojvotkinje Hermine 1817. bilo je utemeljeno Gospojinsko društvo u Pešti.¹² Godine 1819. u dvorcu Kirchheim unter Teck kod Stuttgarta nadvojvoda je sklopio svoj treći brak, s vojvotkinjom Marijom Dorotejom Lujzom Vilhelminom Karolinom (1797.-1855.), kćerkom vojvode Ludwiga Friedricha Alexandera od Württemberga i Henriette od Nassau-Weilbourga.¹³ S njome je imao kćeri Elizabetu Francisku Mariju, udatu za vojvodu od Modene Ferdinanda Habsburg-d'Este i nadvojvodu Karla Ferdinanda od Habsburg-Teschena, i Mariju Henriettu,

¹¹ J. Neustädter, nav. dj., str. 31. “Ugarski sabor 1825. bio je važan po jednoj novosti: u poslaničkom domu govorilo se mađarski. Grof Stjepan Szécheny probio je led. Kao grof našao se u dvorani velikaša, i, na veliko čuđenje visokog plemstva, započeo govor na mađarskom jeziku. Nadvojvoda palatin Josip na to ga s nepokolebljivom hladnokrvnošću prekinu rekavši: “Si vis loqui, disce latine!” (Želiš li govoriti, nauči latinski!) Te se riječi danas smatraju epigrafi nadgrobnog spomenika, što služi kao kamen-međaš i dijeli staru od nove Ugarske, koja toga dana ulazi u novu razvojnu fazu. Szécheny je odmah napustio dvoranu velikaša i zaputio se u poslaničku komoru gdje je održao govor na mađarskom, koji je izazvao mahnit zanos, i čiji je kraj dočekan burnim pljeskom i uzvicima “éljen!” (živio). Od tog se doba u poslaničkoj komori čuo isključivo mađarski jezik.” Isto, str. 35.

¹² *A Cultural History of Hungary*, sv. II, Corvina Osiris, Budapest 2000, str. 53.

¹³ *Oesterreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, III. Band, Graz-Köln str. 134.

suprugu belgijskoga kralja Leopolda II, te sina Josipa mlađega. Na taj je način bila utemeljena i nastavljena mađarska (palatinska) loza vladarske kuće Habsburg.¹⁴

Nadvojvoda palatin Josip isticao se po svojim naprednim i reformatorskim idejama na području gospodarstva, prosvjete i kulture. Zajedno sa Istvánom Széchenyjem podupirao je plan za osnutak ugarske Akademije znanosti (*Magyar Tudományos Akadémia*), kojoj poklanja deset tisuća forinti iz vlastitih sredstava, te bio protektorom iste akademije, otvaranja velike Szechenyjeve knjižnice, Gradske zvjezdarnice na brdu Gellert, Narodnoga muzeja (*Nemzeti Múzeum*), te Carske i kraljevske mađarske vojne akademije (*Ludoviceum*), osnovanih u Pešti u vrijeme dok je bio palatinom. Zalagao se i za izgradnju prvih željezničkih pruga u Ugarskoj. Omiljen u zemlji, podupirao je kao poznati mecena razvoj poljoprivrede, trgovine i industrije čime doprinosi razvoju mađarskoga nacionalizma.

Palatin Josip je bio posebno zaslužan za izgradnju Pešte, koja za njegova života počinje poprimati velegradska obilježja, Gradskoga perivoja (*Városliget*) i uređenje Otoka Sv. Margarete (*Margitsziget*) na Dunavu, gdje mu se nalazio ljetnikovac s velikim parkom i lovištem. Posjedovao je i ljetnu rezidenciju u dvorcu Alcsút (Alcsútdoboz), u županiji Fejér, sagrađenu u stilu kasnoga klasicizma između 1819. i 1827. godine prema planu Mihályja Pollacka, rodom Bečanina. Oko dvorca uredio je raskošni park s arboretumom u kome bijaše zasađeno preko tristo vrsta različitih stabala i raslinja. Zgrada nekadašnjega dvorca gotovo je posve uništena u požaru i pustošenju tijekom Drugog svjetskog rata.¹⁵ Pod nadvojvodinim se utjecajem među mađarskom buržoazijom uvelike bio proširio bidermajerski obiteljski kult prirode i boravka tijekom ljetnih mjeseci u mnogim lječilišnim središtima diljem Austrije i Češke.¹⁶

Vodio je promađarsku politiku u odnosima prema Beču i Hrvatskoj.¹⁷ Godinama je surađivao sa zagrebačkim biskupom Maksimilijanom Vrhovcem, s kojim se često susretao tijekom zasjedanja zajedničkoga državnoga sabora u Požunu. O tome svjedoči Vrhovac na mnogim mjestima u svojim dnevnicima u razdoblju od 1801. do 1809. godine.¹⁸ Godine 1827. nastao je jedan akvarel koji prikazuje nadvojvodu palatina Josipa i biskupa Vrhovca, koji neki smatraju najstarijom hrvatskom karikaturom. Palatin Josip i biskup Vrhovac prikazani su u paradnoj kočiji, a iza njih je jedan razigran putto. Drugi putto nalazi se na mjestu kočijaša, a na mjestima za konje su četiri muškarca, dvojica u velikaškoj nošnji, a dvojica u građanskim odijelima. Ispod slike natpis:

¹⁴ Joseph d'Autriche, palatin de Hongrie / Joseph Anton Johann von Österreich – Wikipedia http://fr.wikipedia.org/wiki/Joseph_d'Autriche Opširan životopis nadvojvodin donosi K. Vörös, *Erzherzog Joseph Anton, Palatin in Ungarn*, u: *Der pannonische Raum zwischen Beharrung und Fortschritt – Das Modernisierungsprogramm in 19. Jhd. bis zum Ausgleich (1867/68)*, Jahresband des Internationalen Kulturhistorischen Symposions Mengersdorf, Burgenländisches Landesarchiv 1982.

¹⁵ *A Cultural History of Hungary*, nav. dj. str. 29

¹⁶ Isto, str. 53.

¹⁷ J. Neustädter, nav. dj., 417.

¹⁸ M. Vrhovac, *Dnevnik (Diarium)*, sv. 1, 1801-1809, KS/SNL, FF Zagreb 1987.

JOSEPHUS PALATINUS HUNGARIAE, ET MAXIMILIANUS EPISCOPUS
ZAGRABIENSIS.¹⁹

Nadvojvoda palatin Josip bijaše isprva zakleti neprijatelj ilirizma, koji je se počeo širiti Hrvatskom i Slavonijom, probudivši domoljublje i želju za oslobođanjem od mađarske prevlasti. Znameniti hrvatski književnik i domoljub Mirko Bogović, tada tajnik baruna Franje Kulmera na saboru 1841. godine, ispričao je jednom da je nadvojvoda palatin rekao barunu Kulmeru, kad je ovaj držao govor u prilog slavenske narodnosti u Ugarskoj: 'Znajte, gospodine barune, da ja ne poznajem druge narodnosti u Ugarskoj: do mađarske i da ću znati ugušiti po svojoj volji sve protivne težnje; neka gospodin barun to dobro zapamti!' Kobni događaji od 29. srpnja 1845. jasno su dokazali iskrenost riječi nadvojvode palatina.²⁰

Nadvojvoda palatin Josip umro je u Budimu, 13. siječnja 1847. godine. Sahranjen je uz velike počasti u obiteljskoj kripti Habsburgovaca unutar kraljevskoga dvorca u Budimu. Iznad kripe postavljen je nadvojvodin kip prikazan u svečanoj odori. Njegov sin iz drugog braka Stjepan Viktor, unatoč protivljenju kneza Metternicha, naslijedio ga je na položaju palatina. Budući da je nadvojvoda palatin Josip uvelike doprinio razvoju mađarske prijestolnice, 1869. u Budimpešti mu je, na trgu nazvanom njegovim imenom (*József nádor tér*) bio podignut spomenik, rad kipara Johanna Halbiga iz Münchena. Bio je to ujedno prvi svjetovni javni spomenik u Budimpešti.²¹ Smješten je u samom središtu grada, nasuprot zgrade mađarskog Ministarstva financija.

3. Nadvojvoda i riječko pitanje

Dolasku nadvojvode Josipa u Rijeku prethodili su neki značajni i za čitavu monarhiju sudbonosni događaji. Nakon što je Napoleon kod Marenga pobijedio austrijsku vojsku, početkom 1801. bio je potpisan mirovni ugovor u Lunevilleu, prema kojem se Austrija našla u vrlo nepovoljnoj poziciji i bila prisiljena privremeno obustaviti sve ratne operacije protiv Francuske. Time su ostale na snazi odredbe prethodnoga mirovnoga ugovora u Campoformiju, prema kojem su Francuzi prepustili Austrijancima vlast nad Venecijom, Istrom, Kvarnerskim otocima, Dalmacijom i Bokom Kotorskom.

Upravo tim novostečenim austrijskim područjima putovao je tada mladi nadvojvoda palatin Josip, kako bi stekao uvid u tamošnje prilike i upoznao se s novim carskim podanicima. Posvuda su mu bili organizirani svečani dočeci i iskazivala

¹⁹ F. Dulibić, *Karikatura u Hrvatskoj do 1940. godine*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2002. str. 67-8.

²⁰ J. Neustädter, nav. dj., str. 43.

²¹ F. Kollin, *Grüsse aus dem alten Budapest*, Corvina, Budapest 1988, str. 220.

dobrodošlica. Dana 6. kolovoza 1801. stigao je u Trst, da bi potom pošao preko Kopra, Poreča i Pule u Pazin te preko Učke u Rijeku. Iz Rijeke se, preko Senja i Karlovca, vratio u Mađarsku.²² Okolnosti u kojima se odvijala posjeta bile su specifične po tome što tada još nije bilo riješeno pitanje političkoga statusa grada na Rječini.

Riječko je građanstvo već nakon smrti Josipa II. držalo da se više ne bi smjelo odgadati konačno rješavanje riječkoga pitanja. Znamenitu diplomu carice Marije Terezije stečenu godine 1779. smatrali su osobnom njenom odlukom, koju je u bilo kojem trenutku bilo koja aktualna vlast mogla promijeniti. Stoga su prilikom saziva Državnog sabora 1790./1791. riječki izaslanici, koji za sebe pišu kako su "ponovno postali Mađari", u svom dopisu ugarskom Državnom saboru izrazili želju za ozakonjenjem priključenja Ugarskoj kruni.²³ Znakovito je da 1790. i tadašnji hrvatski ban pokušava razjasniti pitanje Rijeke, tražeći da se grad zakonski vrati u Hrvatsku, ali ondašnji riječki guverner i ujedno dvorski savjetnik Sándor Paszthory odlučno odbija pokušaje hrvatskog bana izjavom da je grad 1779. izravno priključen Ugarskom Kraljevstvu.²⁴

Upravo u to doba, pod konac svibnja 1790. godine, Rijeku su pohodili nadvojvodin otac Leopold II. i brat Aleksandar Leopold, zajedno s napuljskim kraljem Ferdinandom IV, njegovom suprugom, te kćerima Marijom Terezijom i Marijom Karolinom, koje su se trebale udati za nadvojvode Franju i Ferdinanda, stariju Josipovu braću.²⁵

Zahtjeve Mađarskog sabora da traži priključenje Rijeke Ugarskom Kraljevstvu državna komisija, međutim, nije odobrila, odgodivši rješavanje spornoga pitanja. Kralj i car Leopold II. vratio je predmet u nadležnost Dvorske kancelarije, pozivajući se na prijašnju kraljevsku rezoluciju i odluku Državnog vijeća, i tako skinuo predmet s dnevnog reda.²⁶ Pitanje Rijeke toliko se razvodnjava da se tek u drugoj polovici 1790-ih, na Državnom saboru (1796.), na ponovljenu inicijativu, a protivno prijedlogu Ugarske državne kancelarije i palatina, predmet stavlja na dnevni red. No zbog francuskog napada i planiranja obrane, pitanje Rijeke uopće nije dolazilo u obzir.²⁷

Nakon objave Lunevillskog mira, činilo se da je došlo vrijeme da se ponovno pokrene i jednom za svagda riješi pitanje statusa Rijeke. S mađarske strane već se

²² G. Kobler, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, vol. III, (pretisak izdanja iz 1896.) Collana degli atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno, N. 3, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume/Università popolare di Trieste, Trieste 1978, str. 215.

²³ I. Soós, *Rijeka u središtu interesa mađarske politike*, u: *Temelji moderne Rijeke 1780.-1830. Gospodarski i društveni život, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2006*, str. 180.

²⁴ Isto, str. 182.

²⁵ Dana 27. svibnja 1790. u Rijeku je došao napuljski kralj Ferdinand IV, a dan kasnije pridružili su mu se još car Leopold II, nadvojvoda Aleksandar, napuljska kraljica, sa kćerima Marijom Terezijom i Marijom Karolinom. G. Kobler, nav. dj., str. 214.

²⁶ I. Soós, nav. dj., str. 182.

²⁷ Isto, str. 183.

1801. javlja želja za pokretanjem postupka pripajanja. Palatin Josip u svom izvješću o političkom ozračju Dvora, spominje i zamisao ugarskih staleža da Dalmaciju vrata Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. (Palatinovo izvješće kralju o ozračju u državi, Beč, 17. lipnja 1801.).²⁸

Dolazak palatinov u Rijeku u ljeto iste godine predstavljao je stoga dobru mogućnost da riječko građanstvo, pružajući mu srdačno gostoprinstvo, pokuša kod čelnoga čovjeka Ugarskog namjesničkog vijeća dodatno utjecati na povoljno rješavanje riječkoga pitanja. U tom ozračju nastala je i prigodna latinska oda, koja bijaše pročitana pred palatinom, na svečanosti priređenoj u njegovu čast.

Možemo pretpostaviti da palatinu u tom trenutku i nije bilo baš previše stalo do slavlja. Još uvijek se, naime, nalazio pod turobnim dojmom velike osobne i obiteljske tragedije. Imao je tada samo dvadeset i pet godina, a već bijaše udovcem. Početkom ožujka iste godine preminula mu je njegova prva supruga Aleksandra Pavlovna Romanov i prvorodena kćerka Aleksandrina. U trenutku smrti nadvojvotkinja Aleksandra je imala samo osamnaest godina.

4. Oda

Ode
Serenissimi
J o s e p h i
archi-ducis Austriae
Inclyti Hungariae Regni
P a l a t i n i
adventui dicata
a civitate Fluminensi, mense sextili
MDCCCI.
Typis Rosinae Karletzky viduae

Ingrederere, et votis jam nunc asuesce
vocari.

P. Virg. Georg. lib. 1, vers. 42

Subesse quisquis regibus abnuit,
is sceptris Ditis perfidus eligit
ejusque signis jam scelestus
bella gerit metuenda terris.

²⁸ Isto.

- Domare freno id monstrum adamantino
decebat olim, Tartareo specu
ne involvat elabens ruina,
templa Deum Imperiique jura.* 5
- insana non haec nos sapientia
afflavit unquam; noscimus intimo
quid mens jubet cordis recessu
et sequimur pia jussa promti.* 10
- Reges amamus. Gloria nascitur
amore regum maxima subditis.
Accede, Princeps! et clientes
Hungarico Imperio fideles* 15
- affige Regno protinus inclyto,
votis[que] nostris omine prospero
subscribe tandem! deinde natas
Adriaco famulas leoni* 20
- at nunc avitis sedibus additas
invisi clemens! Laetitia fremunt
fama tui adventus, & urbes
fata sibi meliora spondent.*
- Horrendus his non incubuit plagis
vastator orbis turbo suos ferox
hac urbe fluctus fregit, impos
Hungariae violare limen.* 25
- Joseph! Potenti nos tege dextera
fratrisque curas Caesaris evoca,
praetore nostro ut civitas haec
sentiat Hungariae reclusos* 30
- fontes opimae; per juga semitis
nunc primum apertis, fenore mercium
majora fortuna invidenda
commoda jam populis vehente.* 35

5. Prijevod

Oda
posvećena od grada Rijeke
dolasku
presvijetloga
nadvojvode austrijskoga,
palatina
slavnoga Ugarskoga kraljevstva
Josipa,
mjeseca kolovoza
1801.
Tiskom udovice Rosine Karletzky

Pođi, i sad se navikni da te zovu u molitvama.

Vergilije, *Georgike* 1,42

Tko god odbija pokoriti se kraljevima,
Taj podmuklo izabire Ditovu vlast
I odmah pod njegovim zastavama kao zločinac
Ratuje, sijući svijetom strah.

Još je davno trebalo čeličnim uzdama ukrotiti 5
To čudovište, da ne bi strmoglav pad
U tartarski bezdan srušio
Hramove bogova i prava Carstva.

Nas ta bezumna pamet nikad nije 10
Zadahnila: u najdubljem kutku srca
Znademo što razum nalaže
I spremno slijedimo svete naloge.

Ljubimo kraljeve. Podanici
Ljubavlju prema kraljevima stječu najveću slavu. 15
Pristupi, prvače, i štichenike vjerne
Ugarskom imperiju smjesta priljubi uz

- To slavno kraljevstvo;
Potvrdi konačno uz dobro znamenje
 Naše želje! Potom milostivo posjeti kćeri,
 Koje su bile sluškinje jadranskog lava, 20
- A sada su pridružene djedovskom tronu!
Eno, klikću od radosti
 Na vijest o tvome dolasku, a gradovi
 Se nadaju boljoj budućnosti.
- Strašni vihor, razaratelj svijeta, nije nalegao 25
Na ove krajeve: svoje je valove divljajući
 Slomio o ovaj grad, nemoćan da
 Povrijedi granicu Ugarske.
- Josipe! Zakrili nas moćnom desnicom 30
I prizovi brigu cara, svoga brata,
 Da preko našeg upravitelja ovaj grad
 Osjeti dobrobit iz otvorenih vrela
- Prebogate Ugarske, dok zavidan uspjeh trgovine
Po stazama, koje su tek sada otvorene među obroncima,
 Već dovozi narodima 35
 Obilnu korist.

6. Analiza pjesme

Pjesma je pisana u klasičnoj alkejskoj strofi, koja se sastoji od dva alkejska jedanaesterca, jednog alkejskog deveterca i jednog alkejskog deseterca. Sadrži ukupno devet alkejskih strofa.²⁹ U skladu s uobičajenom formom ode kao svečane lirske pjesme, koja slavi znatni historijski događaj ili historijsku ličnost, kao pjesma uzvišena sadržaja i opće intonacije, ova riječka oda tipična je prigodnica posvećena dolasku jednoga visokoga i uglednoga gosta iz vladajuće kraljevske kuće.

Kao motto pjesmi izdvojen je stih iz Vergilijevih *Georgika*. Te riječi očito su upućene nadvojvodi Josipu koji bi trebao uslišati molbe riječkih građana i poduprijeti ih u njihovim namjerama da njihov grad u političkom pogledu postane dijelom Ugarskoga Kraljevstva. Dok Vergilije poziva novog boga Cezara, Oktavijana Augusta, da mu pomogne pri pjesničkom radu, naš autor rabi tu invokaciju u kontekstu poziva članovima vladajuće austrijske dinastije, palatinu Josipu i njegovom bratu Franji I.

²⁹ Alkejska strofa pripisuje se starogrčkom pjesniku Alkeju (oko 600. god. pr. n. e.), suvremeniku Sappinu.

Habsburškom. Kao rimsko-njemački carevi Habsburgovci su se zapravo držali izravnim nasljednicima starih rimskih vladara.

Prvom strofom nagoviještena je tema podaničke lojalnosti, čime se vjerojatno aludira na tadašnje političke prilike u Europi. Pojava Napoleona otvoreno je zaprijetila starom društvenom poretku i tradicionalnom feudalnom sustavu, koji se nalazio pred potpunim slomom. U tom smislu odbijanje pokornosti legalnim austrijskim vladarima izjednačeno je s činom izdajstva, odnosno, priklanjanja daleko nadmoćnijoj francuskoj vojnoj sili. Dit (Dis) je jedno od imena za Plutona, boga i mitskog vladara podzemnoga carstva mrtvih, ali u simboličkom smislu po svemu sudeći predstavlja samog Napoleona, koji "kao zločinac vodi ratove strašne za kraljevstva".

U drugoj strofi, taj što se ne pokorava kraljevima naziva se čudovištem (*monstrum*), kojeg je već davno prije trebalo ukrotiti, kako se staro i moćno austrijsko carstvo ne bi počelo urušavati, odnosno, zauvijek nestalo u strašnom podzemnom svijetu mrtvih, Tartaru. Treća strofa vrlo je eksplicitna u svojoj poruci. U njoj lojalni riječki građani svečano obećavaju da će, unatoč teškim vremenima i ratnim iskušenjima, i dalje ostati pokorni staroj bečkoj dinastiji. U narednom dijelu pjesme (4.-8. strofa) još se više potvrđuje riječka nepokolebljivost i postojanost.

Slijedi drugi dio ode, u kojemu se nepoznati pjesnik, u ime riječkih građana, izravnije obraća nadvojvodi palatinu Josipu. Od njega se kao ugarskog prvaka (*princeps*) traži da svojim autoritetom podrži izravno priključivanje Rijeke Ugarskoj. Pritom se očito govori i o njegovu putovanju kroz nekadašnje mletačke zemlje, koje su nakon propasti Venecije Francuzi bili privremeno prepustili Austriji. Dakle, nekadašnje "sluškinje jadranskog lava" tada su pridružene "djedovskom tronu", te radosno klikću od radosti, pozdravljajući s velikim nadama dolazak austrijskog nadvojvode.

Posljednje dvije strofe ode pozivaju palatina da posreduje u konačnom rješavanju političkoga statusa Rijeke. Iza uzvišenih riječi kojima je oblikovana i intonirana riječka oda kriju se, dakle, sasvim prizemni razlozi trgovačkog prohibitka. Vrijedi naposljetku spomenuti da je metrika ode u nekim stihovima vrlo upitna i dosta slaba što bi govorilo u prilog nešto skromnije poetske kompetencije nepoznatoga autora.³⁰

7. Epilog

Unatoč velikom trudu, iskazanoj lojalnosti i poslovičnoj svojoj gostoljubivosti, zanosnim i lijepim riječima, Riječani ipak nisu bili sretne ruke. Želja ugarskih staleža, kao i nadvojvode palatina Josipa, nije odmah mogla pasti na plodno tlo. Umjesto rješavanja spornog pitanja, bečki dvor neprestano je odgađao raspravu o tome i održavao *status quo*. Palatin koji je podupirao ugarske staleže i bio veza između njih i Dvora, prenoseći njihove zahtjeve, i dalje je bio zaokupljen problemom priključenja Rijeke Ugarskoj. No, nazirala se francuska opasnost, tj. mogući ulazak francuske vojske

³⁰ Primjerice, cezure koje dijele članove sintagme *id monstrum* (stih 5) i *avitis sedibus* (stih 21), ili slog *dō-* na početku stiha 5, odnosno *ā-* u stihu 14.

u Dalmaciju i zauzimanje njezinih luka. Pripajanje Rijeke i njezino ustavno prihvaćanje ponovno je bilo pokrenuto, uz pozivanje na trgovački procvat Ugarske. Ugarski palatin Josip u svojoj promemoriji dotiče i tu temu. (tekst *O procvatu mađarske trgovine u drugoj polovici 1802.*).³¹

Palatinovo mišljenje dospjelo je pred Bečko državno vijeće koje je tek 1807. na svojoj godišnjoj skupštini stavilo na dnevni red i otvorilo raspravu o tom pitanju. Državni vijećnici, a među njima i već spomenuti János Somogyi i tadašnji guverner Rijeke József Majláth, podržali su palatinov prijedlog o priključenju Rijeke Ugarskoj.³² Državni sabor 13. prosinca 1807. prima obavijest o rezoluciji s velikim oduševljenjem i radošću. Sljedećih dana (14. i 15. prosinca) na godišnjem Državnom saboru objavili su nove članke zakona koje je odobrio kralj, među njima i IV. članak Zakona o pridruženju Rijeke i luke Ugarskom Kraljevstvu.³³ No, Rijeka i Ugarsko primorje nisu dugo uživali novi status jer je već 1809. između Austrijskog i Francuskog Carstva izbio novi rat koji je okončan Schönbrunnskim mirom (14. listopada 1809.) a Rijeka zajedno s *Littorale Hungaricum* naposljetku pala pod okrilje francuskog orla. Ponovno je bila stavljena u okrilje Ugarske 7. studenog 1822. godine.³⁴

Posve je razumljivo da su stare veze između nadvojvode palatina Josipa i Rijeke postale tada još intenzivnije. Osobito valja istaknuti nadvojvodine prijateljske odnose s Andrijom Ljudevitom Adamichem, riječkim veletrgovcem i zastupnikom na ugarskom državnom saboru u Požunu. Nadvojvoda je Adamichu jednom zgodom u znak prijateljstva darivao skupocjenu zlatnu kutiju s briljantima.³⁵ Nadvojvoda se često služio Adamichevim stručnim znanjem i njegovim dobrim trgovačkim glasom, uvažavajući mišljenje svoga prijatelja.³⁶ Posredstvom palatina Josipa, Adamich je u prosincu 1825. podnio predstavku Njegovu Veličanstvu radi dodjele titule ugarskog plemića.³⁷ Nadvojvoda Josip podupirao je i nastojanja Antuna Mihanovića, drugog riječkog zastupnika na saboru u Požunu.³⁸

³¹ Prema pisanju I. Soósa, "nekoliko mjeseci poslije, o tom je pitanju i Ugarska državna kancelarija izradila svoj prijedlog koji je Državno vijeće stavilo na raspravu. Radilo se o zahtjevima i trgovačkom razvoju ugarskih staleža. Vijeće je smatralo prihvatljivim sve prijedloge, no dio zahtjeva o vraćanju Rijeke i one koji su imali pomorske i trgovačke interese, kralj Franjo I. izbrisao je 23. rujna 1802. Državni sabor je 13. listopada 1802. pokušao ponovno dobiti pozitivnu odluku kralja, no iako je Franjo I. dao 24. listopada obećanje da će se to pitanje riješiti, kao i bezbroj puta dotad, nije održao obećanje. Njegovo je ponašanje bacilo sjenu na Ugarski državni sabor. Dvor je bio neodlučan u odluci da stavi na dnevni red predmet o priključenju Rijeke Ugarskoj. Beč je osjećao da bi sljedeći Sabor morao nešto odlučiti o pravnom statusu grada, da je to pitanje već dugo neriješeno." I. Soos, nav. dj., str. 183.

³² Isto, str. 184-6.

³³ Isto, str. 187.

³⁴ Isto, str. 189.

³⁵ Ir. Lukežić, *Životopis A.LJ. Adamicha*, Adamičevo doba 1780.-1830., Rijeka 2005, str. 71.

³⁶ I. Röss, *Adamich i Mihanović na Saboru u Požunu*, isto, str. 191-192.

³⁷ Isto, str. 206.

³⁸ Godine 1827. Mihanović je namjeravao otputovati u Ameriku kako bi istražio prodajno tržište Ugarske za vino. S tim se programom putovanja još prije zaključenja Sabora u Požunu (u srpnju te godine)

Tijekom dvadesetih godina nadvojvoda i njegova supruga Doroteja se tako pojavljuju među filantropima koji su svojim legatima potpomagali riječku bolnicu i Zavod za siromahe.³⁹ U čast nadvojvotkinje Doroteje nazvana je i Dorotejska cesta (*Dorothea*), koja se odvajala na Piramidi od Karolinske ceste i išla prema Martinšćici. Bila je sagrađena kako bi se Rijeka povezala sa svojim novim lazaretom. Na početku te nove ceste, upravo na mjestu gdje se ona odvajala od Karolinske ceste, podignuta je spomen piramida kao trajno znamenje. Na njoj su bila dva posvetna natpisa koji spominju gradnju ceste. Prvi glasi ovako:

MARIA DOROTHEA
VIA ROTARIA
AB AUSPICATISS. NOMINE
SERENISS. A.D. AUSTR. JOSEPHI
REGNI HUNG. PALATINI
CONJUGIS OPTIMAE
VIA MARIA DOROTHEA
COMPELLATA

U slobodnu prijevodu glasio bi taj epigraf: 'Kolna cesta Marija Doroteja nazvana po presretnom imenu predobre supruge presvijetlog palatina Kraljevine Ugarske, nadvojvode austrijskog, Josipa'. Na drugom epigrafu upisano je:

MDCCCXXXIII
FRANCISCO I AUGUSTO
SCEPTRA HUNG. TENENTE
JOSEPHO A.D.A. PALATIN.
FRANCESCO AB ÜRMENY
LITUS HUNGARIAE GUBERNANTE
VIA HAEC
ET INSTITUTUM QUO DUCIT
SURREXERE

U prijevodu natpis bi značio: '1833, dok je uzvišeni Franjo I. držao žezlo Ugarske, nadvojvoda Austrije Josip bio je palatin, Franjo od Ürmenyja bio guverner

obratio palatinu Josipu i zatražio od njega potporu u dobivanju putovnice i pismenih preporuka za američke države. Palatin je njegovu molbu, kao rodoljubni pothvat, podnio središnjim tijelima vlasti radi odobrenja. Vrhovna tijela vlasti – Dvorska kancelarija, Ratni savjet i Dvorska komora – ocijenila su njegov prijedlog veoma korisnim. Isto, str. 212.

³⁹ Od 1824. do 1827. godine darežljivi su filantropi nastavljali pomagati riječku bolnicu i Zavod za siromahe, te se valja spomenuti legata Josipa Seidlea, Aleksija Vukovića, carice Karoline, Petra de Gezija, nadvojvode Josipa ugarskog palatina i zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca. R. i M. Matejčić, *Ars aesculapii*, ICR, Rijeka 1982, str. 59.

ugarskog Primorja, ova cesta i zavod prema kojemu ona vodi zajedno su podignuti'. Kod te Piramide bio je carski miljokaz na kojemu je bio uklesan natpis: *Carolina / Augusto Jussu Caroli VI Imp. Max. / ab hoc Flumine ad Portum Reg. et utriumque / trans Alpes et Colapin Per LX Mill. / Apert.* (Karolina, otvorena po zapovijedi uzvišenog Karla VI, velikog cara, od ove Rijeke do Kraljevice i iz tih gradova preko Gorskog kotara i Kupe, duljine 60 milja).⁴⁰

Palatinov istoimeni sin nadvojvoda Josip mlađi 1867. naslijedio je poslije smrti starijega brata Stjepana Viktora obiteljsku titulu palatina i njegova imanja na Margitszigetu, proširivši tamošnje parkove i nadopunivši ih drugim sadržajima. Ovo obiteljsko dobro predao je kasnije na korištenje svim građanima Budimpešte. Zahvaljujući tome što mu je otac u svoje doba bio u dobrim odnosima s Rijekom i Riječanima, nadvojvoda Josip mlađi odlučio se da upravo u tom gradu podigne svoju raskošnu rezidenciju, zgradu u kojoj se danas nalazi Državni arhiv u Rijeci.

8. Zaključak

Oda nadvojvodi palatinu Josipu dragocjeno je književno i kulturno-povijesno svjedočanstvo, nastalo u osvit devetnaestoga stoljeća. Njena je vrijednost utoliko veća, što upravo iz toga vremena do sada nije otkriveno mnogo sličnih tekstova, niti književnih ostvarenja koja bi se odnosila na Rijeku. Postojanje ove dosad u literaturi neobrađene latinske ode navodilo bi na pomisao kako je i u riječkoj sredini početkom devetnaestoga stoljeća još uvijek postojala samosvojna latinistička tradicija, utemeljena na poznavanju klasične lektire, poetike i versifikacije. Ova je tradicija nedvojbeno proizlazila iz domaće akademske sredine, odnosno, školskoga sustava lokalne isusovačke gimnazije. Ne treba, međutim, posve isključiti ni mogućnost da je oda mogla biti naručena i ispjevana od nekoga stihotvorca izvan riječke sredine.

⁴⁰ R. Matejčić, *Kako čitati grad*, ICR, Rijeka 1990. 3. izd., str. 187-189.

SUMMARY

Irvin Lukežić – Šime Demo

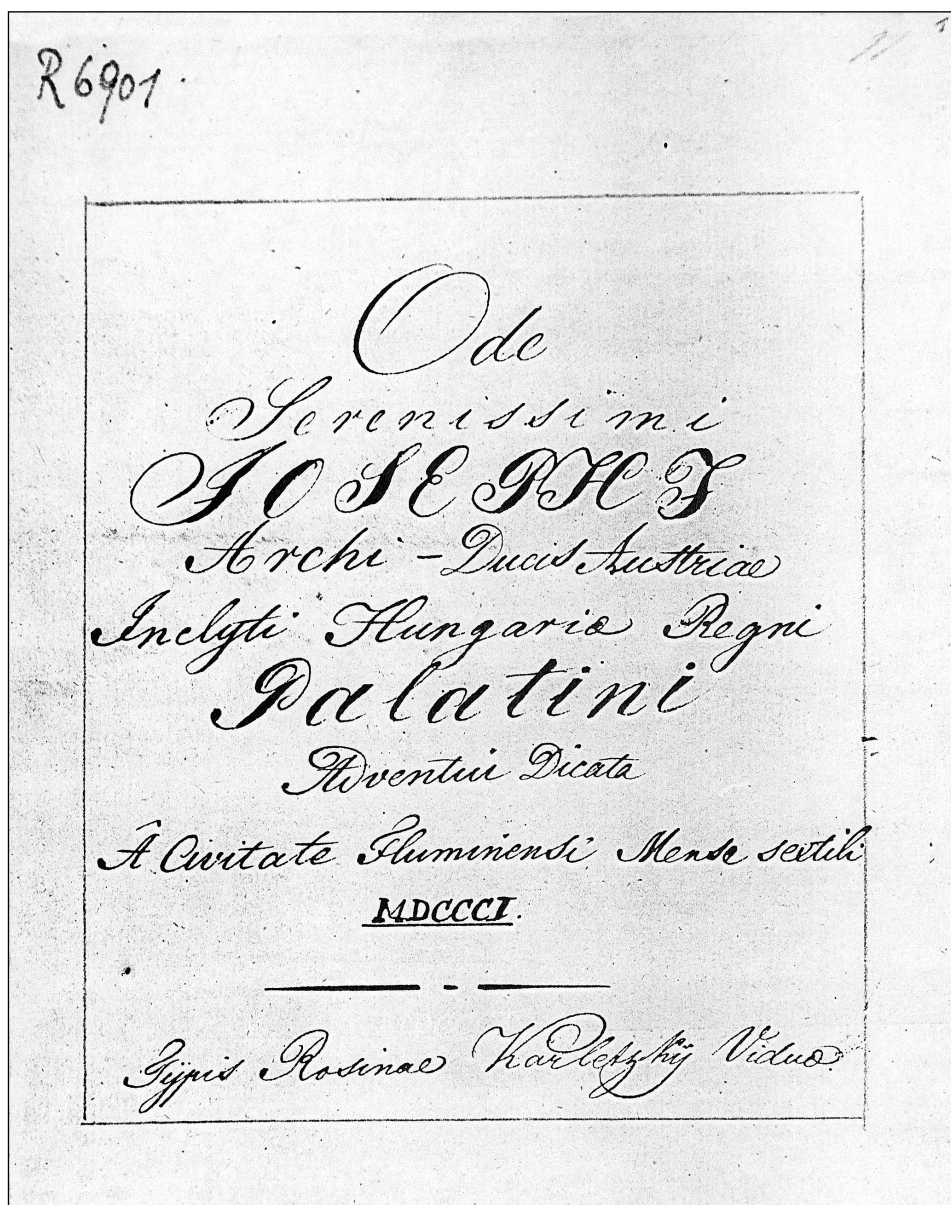
ABOUT THE GRAND DUKE PALATINE JOSEPH AND RIJEKA ODE
DEDICATED TO HIM

This article deals with a previously unknown anonymous transcript of a Latin ode to the Austrian Grand Duke and Hungarian Palatine Joseph, kept in the National and University Library in Zagreb, published in Rijeka in 1801 in the edition of the regional printing shop that belonged to the widow Rosina Karletzky's family. Since this text was written on the occasion of the arrival of an important statesman and a member of the ruling Austrian dynasty, the Habsburgs, to Rijeka, the Grand Duke's historical role is analysed first. This is followed by an overview of the general historical circumstances in which the poem was written. In the following part the ode is reprinted in the Latin original and in Croatian translation, accompanied by an appropriate analysis. The article closes with a discussion of the consequences the Ode had at the time in which it was written.

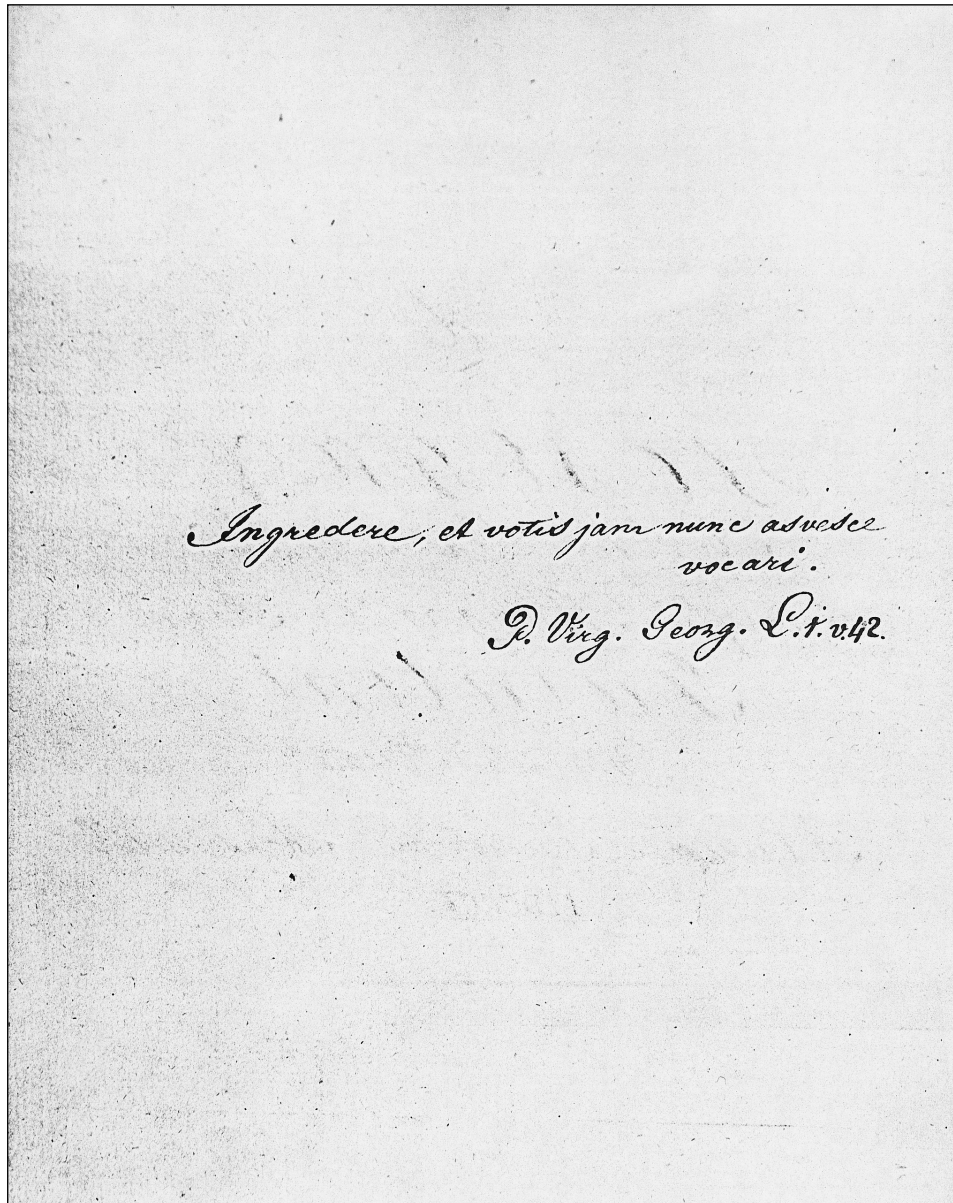
Key words: *Alcaic verse, Grand Duke Palatine Joseph, the Habsburgs*

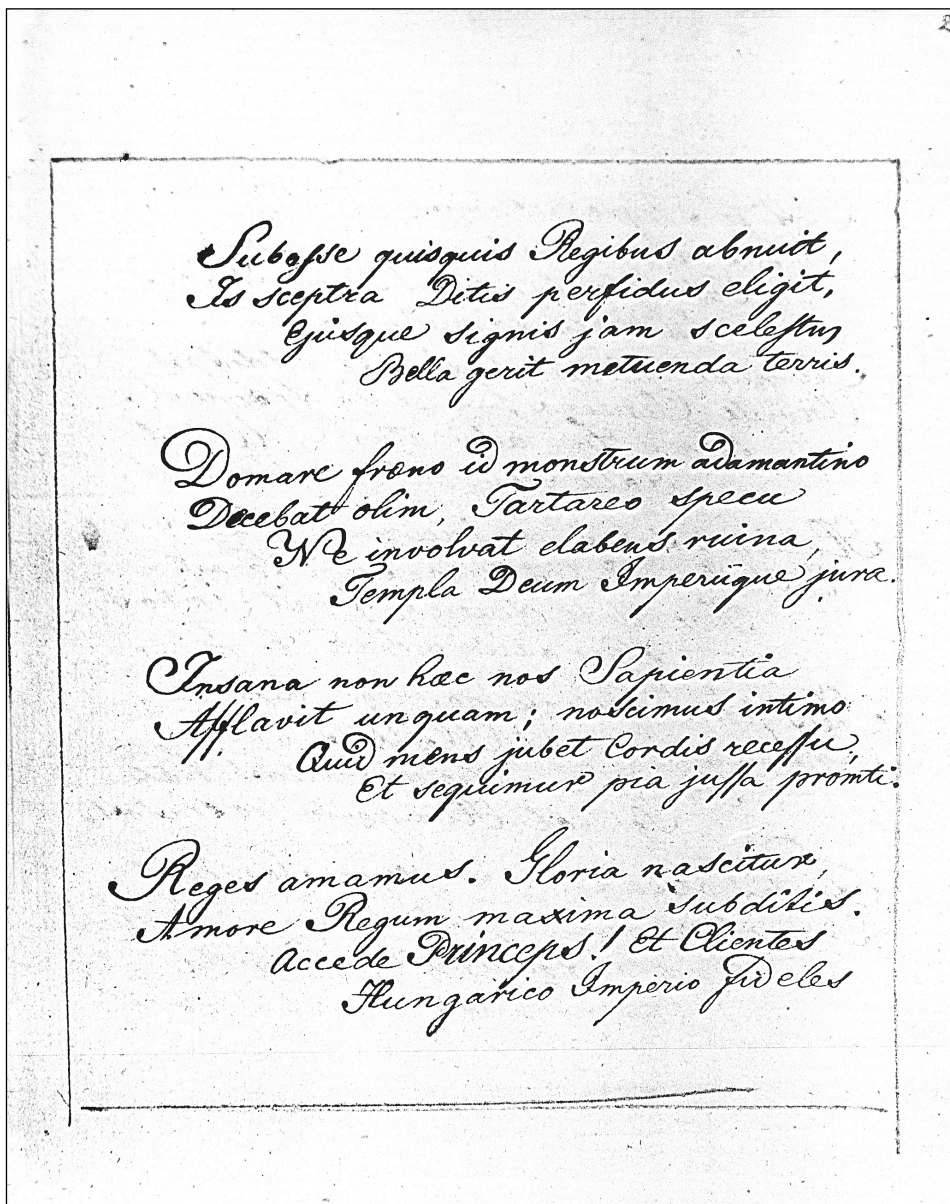

*Austrijski nadvojvoda i ugarski palatin
Josip Antun Ivan (Krstitelj)*

Faksimil rukopisa / prijepisa Ode

Affige Regno protinus Inclito,
Votis nostris omine prospera
Subscribe tandem! Deinde Natas
Ariaco famulas Leoni.

At nunc avitis Sedibus addidas
Invisi Clemens! Letitia fremunt.
Fama tui adventus, & Urbes
Sata sibi meliora spondent.

Horrendus his non incubuit plagis
Vastator Orbis turbo; suos perox
Hae Urbe fluctus fregit: impos
Hungarid violare limen.

Joseph! Potenti nos tege dextera,
Matrisque curas Ollis evoca
Protore nostro ut Civitas haec
Sentiat Hungarid reclusos.

Fontes optima: per juga Semitis
Nunc primum apertis; fenore mercium
Majora fortuna invidenda
Commoda jam populis vehente.